

ÇİN KAYNAKLARINA GÖRE MİLATTAN ÖNCEKİ TÜRKLERİN YURDU

NURANIYE H. EKREM*

Bilindiği gibi, Türklerin ilk yurdu meselesi, hâlâ aydınlanmamış bir konu olup; gerek Türkiye’de, gerekse Avrupa’da birçok araştırmalar yapılmış ve çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bazı araştırmacılar kazı buluntularına, bazı araştırmacılar tarih sürecinde göçebe insanlara ait olan kültürlere, bazıları ise Türk dili konusunu araştırarak, Türklerin ilk yurdu hakkında değişik fikirler ortaya koymuşlardır. Tarihçiler, Çin kaynaklarına dayanarak Altay Dağlarını, Türklerin anayurdu olarak kabul ederken; sanat tarihçileri Tanrı Dağlarının kuzey sahasını, bazı kültür tarihçileri ise İrtiş-Ural arasını veya Altay-Kırgız bozkırları arasını ya da Baykal Gölü’nün güneybatısını göstermişlerdir. Bazı dil araştırmacıları da Altayların doğusunun veya Kingan silsilesi bölgesinin ya da 90. boylamının doğusunun, Türklerin anayurdu olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bazıları Altay-Ural dağları arası, hattâ Hazar Denizi’nin kuzeydoğu bozkırlarının asıl Türk yurdu olduğu ihtimalini ileri sürmüşlerdir.¹

Çin kaynaklarından yararlanan araştırmacılar, genellikle, yazılması M.Ö. 86 yılında tamamlanmış olan Ssu-ma-chien’in *Shih-chi* (Tarihî Hatıralar) adlı eserine dayanmışlardır. Aslında *Shih-chi*, kendinden önce yazılmış olan 30’dan fazla esere dayanarak yazılmıştır. *Shih-chi* adlı kitapta Hunlardan önceki Proto-Türk kavmi oldukları kabul edilen Jung ve Ti gibi kavimlerden söz edilirken, bu kavimlerin M.Ö. 8. yüzyılda Çin’in kuzeyinde yaşadığı kaydedilmiştir. Oysa çok daha önceleri, yani M.Ö. 2000’li yıllarda Türk milletine mensup olan ve Çin kaynaklarında “uzaktan gelen kavimler” diye bahsedilen kavim hakkında, Çin dışındaki tarihçiler, yeterli araştırma yapmamışlardır. Söz konusu “uzaktan gelen kavimler”in (Kui-fanglar) M.Ö. 3. yüzyılda ortaya çıkmış olan Hunların ataları olduğu Wang-kuo-wei tarafından ileri sürülmüştür.² Yukarıdaki kaynak ve araştırma sonuçlarına, ayrıca arkeoloji buluntularına, antropoloji, dil, kül-

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Doktora öğrencisi.

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınlar, İstanbul 1988, s. 47.

² Wang-kuo-wei, *Wang-Kuan T’ang Araştırmalar*, Wen-hua Neşriyat Şirketi, Tai-pei 1968, s. 564-568.

tür konularındaki verilere dayanarak bugünkü Kafkasya, Suriye ve Anadolu gibi büyük bir alanda Türklerin ataları olan eski Proto-Türklerin oturmuş olabileceği ileri sürülmüştür.³

Bilindiği gibi, M.Ö. Türklerin yurdu hakkında ileri sürülmüş fikirler genellikle tahminî olup, hâlâ kesinlik kazanmamıştır. Dolayısıyla üzerinde çok çalışılması ve tatmin edici belgelerle kanıtlanması gerekmektedir. Ayrıca, yapılan çalışmalar daha çok Hunlar ile ilgili olmasına rağmen, Hunların oturduğu bölgeler dahi net bir şekilde ortaya konulmuş değildir. Hunlar dahil, M.Ö. Türkler ve onların oturduğu bölgelerin henüz aydınlanmamış olması, bizi, ilk Proto-Türklerin oturduğu bölgenin ve Hunların hükümdar otağının nerede olduğu gibi konular hakkında düşünmeye sevk etmektedir.

M.Ö. ilk Türk yurdu hakkında gerek eski Yunan ve Roma kaynaklarında, gerekse eski Çin ve Hint kaynaklarında çok az belge bulunmaktadır. Bu konuda ilk olarak eski Grek tarihçisi Herodotes'in *Tarih* adlı eserinde⁴, Zeki Velidi Togan ve diğer birçok tarihçiler tarafından Türkler olduğu⁵ tahmin edilen Skyth'ler (İskitler) hakkında bilgi bulunmaktadır. Çin'in Han Sülâlesi'nin (M.Ö. 206-M.S. 23) tarihçisi Szu-ma-ch'ien'in yazdığı *Shih-chi* (Tarihî Hatıralar) adlı eserde ve daha sonra yazılmış olan *Han-shu* (Han Sülâlesi Tarihi) gibi eserlerde Hunlar hakkında özel bir bölüm halinde bilgi verilirken, Hunlardan daha önceki Türk kavimleri olduğu bilinen Ti, Jung, Ch'üan-yi, Hsien-yü, Kui-fang ve Yan-yünler hakkında ise yeterli bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Çin'in resmî kaynakları olan *Shih-chi* ve *Han-shu* gibi eserlere göre, çok daha önceleri yazılmış olan ve söz konusu kitapların yazılmasında kaynak teşkil eden felsefe, fal, şiir, tıp gibi 30'u aşkın en eski Çin kaynak kitaplarına ve arkeoloji buluntuları olan Bambu ve Tunç yazıtları gibi eserlere, ayrıca son zamanlardaki arkeolojik buluntular ve bu konu ile ilgili araştırma sonuçlarını da değerlendirerek yapılmış çalışma sonuçlarına dayanarak M.Ö.'ki Türklerin yurdunu ana hatlarıyla belirtmeye çalışacağız.

³ Erkin Ekrem, *Türk Yurdu*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Dergisi, 1994, s. 480.

⁴ Herodotes, I, 103-106.

⁵ Herodot'un "Tarih" adlı eserinde yer alan İskitler (Herodot, I, 103-106) in etniği hakkında İran, Slav ve Ural-Altay ırklarından olduğuna ait üç görüş bulunmaktadır. Bazı tarihçiler, İskit'in Türk olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıntılı bilgileri için bakınız Z.V. Togan, Sakalar, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, İstanbul 1986, 5, 17, s. 20-24. A. Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, I, Edebiyat Fak. Basımevi. İstanbul, 1958, s. 51. Ekrem Memiş, *İskitlerin Tarihi*, Selçuk Üniv. Konya, 1987, s. 22-24. İlhami Durmuş, *İskitler*, Türk Kültürünü Araştırma Ens. Ankara 1993, s. 39-59.; Togan, 1981: 35.

Bilindiği gibi şimdiye dek yapılan çalışmalarda, Türklerin atalarından söz edilirken, genellikle Hunlardan bahsedilir. Hunların sağlıklı bir devlet ve mükemmel bir askerî yapıya sahip olarak, döneminin kuvvetli imparatorluklarından biri olması bize, Hunlardan daha eski ve Hun İmparatorluğu'nun ortaya çıkışında önemli roller üstlenmiş bir ya da birkaç temel siyasî topluluğun bulunduğunu göstermektedir. Hunların temelini oluşturan bu siyasî toplulukların nerede oturduğu sorusu, bu çalışmamızın temelini oluşturan konulardandır.

Bu çalışmamızda Hunlardan önceki Proto-Türk kavimlerin oturduğu bölgeleri tespit ederken, Shang Sülâlesi dönemi (M.Ö. 17.-11.yüzyıllar) ve Chou Sülâlesi dönemi (M.Ö. 11.yy-M.Ö. 256) olarak ayırıp, o dönemlerde faaliyet gösteren ve araştırmacılar tarafından Proto-Türk oldukları kabul edilen kavimlerin sadece oturduğu bölgeler ile Hunların yurdu ve Hun hükümdarlarının otağını, belgelere dayanarak ana hatlarıyla tespit etmeye çalışacağız.

Shang Sülâlesi döneminde (16.-17. yüzyıllar) Çin yazısının ortaya çıkmasıyla birçok meselenin çözümü kolaylaşmıştır. Tarihî eserlere göre Shangların kuzeyinde Proto-Türk oldukları kabul edilen Kui-fanglar, Kung-fanglar ve Tu-fanglar gibi kavimler bulunmaktadır.⁶

Proto-Türk kavmi olan Kui-fangların yaşadığı bölgenin nerede olduğu hakkında bazı kaynaklarda değişik yerlerden bahsedilmektedir. *Shih-chin* adlı kitaba göre Kui-fang, “Uzaktaki Memleket” anlamındadır.⁷ Bazı eski kaynaklara göre, Kui-fangların kuzey bölgesinde oturduğu⁸, bazı eski kaynaklara göre de Batı Bölgesi'nde (Türkistan) oturdukları yazılmaktadır.⁹ *Bambu Üzerine Yazılmış Tarih Yazıları* adlı kitapta Kui-fangların Çin'in güneyinde oturduğu kaydedilmektedir.¹⁰ Wang-kuo-wei, tüm tarihî eserleri ve arkeolojik araştırmaları sonunda bulunan tunç yazılarını inceleyerek, Kui-fangların yaşadığı bölgelerin bugünkü Çin'in Shan-hsi eyaletinin kuzeybatısındaki bölgeler olduğunu, yani Shang memleketini yarı çember halinde kuşattıklarını ileri sürmüştür.¹¹ Çinli tarih araştırmacısı Ch'ing-chung-mien, M.Ö. 8. yüzyılın başlarında devlet kuran Ch'uların kül-

⁶ Erkin Ekrem, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Kavimleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1995, s. 28-32.

⁷ Yüan-Yüan, *On Üç Klasik Kitap*, Chung hua Kitabevi, Pekin 1979, s. 553.

⁸ Ortak Çalışma, *Çin'in Kuzey Milletleri İle Olan İlişkisinin Tarihi*, Chung-kuo she hui K'e-hsüeh-yüan neşri, Pekin 1987, s. 36.

⁹ Wang-kuo-wei, *a.g.e.*, s. 568.

¹⁰ Wang-kuo-wei, *a.g.e.*, s. 5603-5604.

¹¹ Wang-kuo-wei, *a.g.e.*, s. 568.

türü ve tarihi hakkındaki çalışmalarını içeren *Ch'u Şiirlerindeki Türkçe Kelimeler* adlı kitap ve makalesinde, Ch'uların Orta Asya'dan kuzeye (Güney Sibirya) daha sonra Çin'in güneyindeki Hu-nan, Hu-pei eyaletlerine taşınmış olduğunu ve Çin'in güney bölgelerinde de Proto-Türklerin var olabileceğini ileri sürmüştür.¹² Çin'in eski kaynaklarındaki kayıtlara bakarak acaba Kui-fanglar, Ch'uların ataları olabilir mi sorusu akla gelirken, söz konusu Ch'uların, *Divanü Lugat-it-Türk*'te kaydedilmiş ve Zeki Velidî Togan'ın eserinde de yer alan "Çu rivayeti"¹³ ile bir bağlantısının olabileceğini düşünmeden geçemiyoruz. Çince kaynaklardaki bu belgeler, bizi Kui-fangların Çin'in güneyinde oturduğu sonucuna götürmektedir.

Shang Sülâlesi dönemindeki (M.Ö.16.-11. yüzyıllar) Proto-Türk kavimlerinden olduğu bilinen Kung ve T'uların oturduğu bölge hakkında Çin bilgini Kuo-mo-jo, araştırmaları sonucunda ve diğer Çince kaynaklara dayanarak Kungların, Shang Sülâlesi'nin kuzeybatısında, bugünkü İç Moğolistan'ın He-t'ao adlı yerinde Tu'lar ise Shangların kuzeybatısında veya kuzeyinde olması gerektiğini, bugünkü Shan-hsi eyaletinin kuzeyinde oturduğunu ileri sürmüştür. Bu iki Proto-Türk kavmi, Shangların başkentine ortalama beşyüz kilometrelik mesafededir.¹⁴ Kung ve T'u kavmi, Kui-fanglara göre Shanglara yakındır. Yani bugünkü Shan-hsi eyaletinin kuzeyinde ve İç Moğolistan'ın kuzeyindeki büyük yaylada yaşayan kuvvetli iki kavimdir.¹⁵ Chou Sülâlesi döneminde (M.Ö. 11.yy.- 256) Chouların kuzeybatısında Proto-Türk oldukları kabul edilen Hung-yi, Hsun-yü, Hsien-yün, Ch'uan-jung, Jung ve Lu-hung-jung, Li-jung, Chiang-jung ve Li gibi kavimler bulunmaktadır.¹⁶

Proto-Türk kavmi olan Hung-yilerin diğer adı K'un-yi idi. Onlar Chouların lideri Ku-kung T'an-fu döneminde (M.Ö. 12. yüzyıl) Shan-hsi eyaletinin kuzeybatısında yaşıyorlardı.¹⁷ Hung-yiler, Ch'un-chiu döneminde (M.Ö.770-481) Ch'uan-jung (Köpek Jung), Muharip Devletler döneminde (M.Ö. 481-220) ise "Ti" deniliyordu.¹⁸ Hsia dönemindeki (M.Ö. 22.-17. yüzyıllar) Ch'uan-yiler, Shang döneminin son zamanlarında Hung-yi adıyla ortaya çıkmışlardı. Proto-Türk kavmi olan Hung-yiler, *Bambu Üzerine Yazıl-*

¹² Lin-Kan, *Göktürk ve Uygur Tarihine Dair Araştırmalardan Seçmeler*, Chung-hua Kitabevi, Pekin, s. 888-892.

¹³ Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 13-14.

¹⁴ T'ian-Chi-Chou, *Chin Sülâlesi'nden Önceki Milletlerin Tarihi*, Jen men chu pan she, Chengtu, 1968, s. 269.

¹⁵ Ma-ch'ang-shou, *Kuzey Tiler ve Hunlar*, San lian shu chü, Pekin 1962, s. 3.

¹⁶ Erkin Ekrem, *a.g.e.*, Ankara 1995, s. 38-83.

¹⁷ Yüan-Yüan, *a.g.e.*, s. 509-512.

¹⁸ Ssu-ma-ch'ien, *Shih-Chi* (Tarihî Hatıralar), Chung-hua Kitabevi, Pekin 1075, s. 2884.

miş Tarih Yazıtları adlı esere ve Wang-kuo-wei'nin araştırma sonuçlarına göre M.Ö. 1081 senesinde Chouların batısında oturmuşlardır. Bu kavim, M.Ö. 1081-1025 yılları arasında Chouluar ile yapılan savaşlar sonucunda, Çin'in kuzeybatısına hattâ kuzeydoğusuna göç ederek gittiği bölgelerdeki diğer kavimler ile (Eski Türkler ve Moğollar) kaynaşmışlar, daha sonra da bir başka kavim adı ile tarih sahnesine çıkmışlardır.¹⁹

Proto-Türk kavmi olan Hsün-yüler, kuzeydeki Tiler ile aynı kavim olup, daha sonra ortaya çıkacak olan Hunlar ile de aynı kavimdir.²⁰ *Shih-chi* adlı kitabın Beş İmparator Tezkeresinde: "Sarı İmparator, Hsün-yüleri kuzeye kovmuştur" diye yazılmaktadır.²¹ Aynı eserin Hunlar tezkeresinde ise "İmparator Yao ve Yü dönemlerinden (Hsia Sülâlesi'nden önceki rivayetlerde bahsedilen hükümdarlar) evvel, kuzeyde Shan-junglar (Dağ Jungları), Hsien-yünler ve Hsün-yüler yaşıyordu" diye yazılmaktadır.²² *Han Sülâlesi Tarihi* (M.Ö. 206- M.S. 220) adlı eserde de aynı kayıt yer almaktadır. Hsün-yülerin yaşadığı bölgeler hakkında yukarıda yararlandığımız kaynaklara göre, Çin'in kuzey bölgelerinde oturdukları ortaya çıkmaktadır; ancak söz konusu kuzey bölgesinin neresinde oturdukları hakkında kesin bir bilgi kaydedilmemiştir. Bazı araştırmacılara göre Hsün-yüler, Çin'in He-pei (Sarı Nehrin kuzeyi) ve He-nan (Sarı Nehrin güneyi) eyaletlerinin kuzeyinde yaşadıklarını ileri sürmüşlerdir. Bazı araştırmacılara göre de Hsün-yüler, He-pei ve Shan-hsi (Dağın batısı) eyaletinin güneyinde yine bazı araştırmacılara göre ise, Hsün-yüler, Shân-hsi (Shan adlı yerin batısı) ve Shan-hsi (Dağın batısı) eyaletlerinin batı tarafındaki bölgelerde yaşamışlardır.²³ Eğer yukarıdaki iddialar doğru ise Hsün-yülerin bugünkü Çin'in orta kısmında yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Ancak Wang-kuo-wei'nin araştırmasına dayanırsak Çin'in orta kısmının, Hsün-yülerin saldırı düzenlemek için gittiği bölgeler olup, aslında Hsün-yülerin bugünkü Kan-su ve Shan-hsi eyaletlerinde ve İç Moğolistan bölgelerinde, yani Çin'in kuzeybatı bölgelerinde yaşadıkları ortaya çıkmaktadır.²⁴ Bu açıklamalara göre Hsün-yü ve yaşadığı bölgeler aynıdır. Sadece, saldırı düzenlediği zamanlarda Çin bölgelerine girseler de asıl oturdukları bölgeler Çin'in kuzeybatı taraflarıdır.

Proto-Türk kavmi olan Hsien-yünler, Chou döneminde (M.Ö. 1027-782) faaliyet göstermiştir. Tarihî kayıtlarda, Hsien-yünlerin nerede oturduğu

¹⁹ Erkin Ekrem, *a.g.e.*, Ankara 1995, s. 50.

²⁰ Yüan-Yüan, *a.g.e.*, s. 2675.

²¹ Pan-ku, *a.g.e.*, s. 2b.

²² Ssu-ma-ch'ien, *a.g.e.*, s. 2879.

²³ Yüan-Yüan, *a.g.e.*, s. 28-29.

²⁴ Wang-kuo-wei, *a.g.e.*, s. 576-577.

ile ilgili açık kayıt bulunmamaktadır. Ancak bazı kayıtlara dayanarak onların nerede oturduklarını tahmin edebiliriz.

Shih-chin (Klasik Şiirler) adlı kitapdaki Liuh-yüeh (Haziran) adlı şiire göre Choular, Hsien-yünleri, T'ai-yüan (Shan-Hsi eyaletinin T'ai-yüan şehri) adlı yerden kovmuştur.²⁵ Diğer Pu-chi-tung adlı tunç yazıtına göre Hsien-yünlerin kuzeydeki Luo (Shan-hsi eyaletinin kuzey doğusunda) adlı yerde oturuyorlardı.²⁶ Bu kaynaklara göre, Hsien-yünler, Shan-hsi ve Shân-hsi eyaletlerinin arasında oturuyorlardı.

Proto-Türk kavmi olan Ch'üan-junglar (Köpek Junglar)'ın oturduğu bölgeler de açık yazılmamıştır. Fakat *Mu-t'ien-tzu Tezkeresi* (Mu İmparatoru'nun Tezkeresi) adlı eserde: "İmparator Mu, kuzeydeki Ch'üan-junglara sefer yaptı. Yenilgiye uğrayan Ch'üan-junglar Tang-yang Nehri'nin (Shan-hsi eyaletindeki Tang-he nehri) güneyinde, İmparator Mu'yu ağırladı" diye yazılmaktadır.²⁷ Bu kaynağa göre Ch'üan-junglar, Shan-hsi eyaletindeki Tang-he Nehri'nin civarında yaşıyor olmalı.

Junglar, Kuzey Junglar ve Batı Junglar diye ikiye ayrılırken Kuzey Junglar, eski Proto-Türk tipi, Batı Junglar ise daha çok Tibet unsuru taşımaktadır. Batı Jungların içinde Türk unsuru taşıyan bazı Junglar da vardır. Proto-Türk tipindeki Kuzey Jungluların oturduğu bölge hakkında Erkin, bugünkü Çin'in, Shan-hsi, Kan-su eyaletlerinin kuzeybatısında olduğunu ileri sürmektedir.²⁸

Proto-Türk kavmi olduğu kabul edilen Lu-hung-junglar, ilk olarak bugünkü Kan-su'nun Tun-huang adlı bölgesinde yaşamışlar, daha sonra Henan'ın Lu-hung bölgesine taşınmalarıyla Lu-hung-jung adını almışlardır. Lu-hung-junglar, M.Ö. 637 senesinde, Ch'in ve Chin adlı iki derebeyliğin sıkıştırmasıyla Yi-ch'uan (Yi Nehri) adlı yere taşınmışlardır.²⁹ Yi-ch'üan bugünkü He-nan eyaletinin Yi Nehri civarında olup, bu bölgenin günümüzdeki adı Lu-hung'dur. Onların oturdukları bölge dağın kuzeyinde olduğu için Yin-jung (Kuzey Jung) da denilmiştir.³⁰

Tso-chuan'a göre, Lu-hung-junglar, Yun soyadlı Junglardan olup, çok eskiden Ch'in ve Chin devletlerinin arasında yaşamışlardır.³¹ M.Ö. 605 se-

²⁵ Yüan-Yüan, *a.g.e.*, s. 424.

²⁶ Wang-kuo-wei, *a.g.e.*, s. 2045.

²⁷ Shen-Yüeh, *Mu-T'ian-Tzu-Chuan* (İmparator Mu'nun Tezkeresi) Shang-wu Basımevi, Shang-hai 1988, s. 3.

²⁸ Erkin Ekrem, *a.g.e.*, Ankara 1995.

²⁹ Yüan-Yüan, *a.g.e.*, s. 1813.

³⁰ Ch'eng-Yün-lin, *Milletler Sözlüğü*, Chung-hua Kitabevi, Pekin 1987, s. 601.

³¹ Yüan-Yüan, *a.g.e.*, s. 1813.

nesinde Ch'u devleti (bugünkü He-pei ve Hu-nan eyaletinin kuzeyinde) Lu-hung-jungların bölgesini işgal edince bir grup Lu-hung-junglar, Chin devletine esir olup Chiu-chou adlı yere yerleşmişlerdir.³²

Proto-Türk kavmi olan Li-junglar, günümüzdeki Çin'in Shan-hsi eyaletindeki Lin-tung bölgesinde yer alan Li-shan dağlarının civarında yaşamışlardır. Li-junglar, Batı Chou döneminde (M.Ö. 1027-771), kuzeyden gelerek buraya yerleşmişlerdir.³³

Proto-Türk kavmi olan Chiang-junglar, Proto-Türk kavmi olan Lu-hung-junglar ile aynı bölgede, yani Tung-huang'da yaşamışlardır.³⁴

Proto-Türk kavmi olan Tiler, a) Kuzey Tiler, b) Beyaz Tiler, c) Uzun Tiler, ve d) Kırmızı Tiler diye ayrılmaktadırlar. Ma-ch'ang-shou'nun araştırmasına göre, Ti ve Junglar, Hunları oluşturan temel kavimlerdir. Araştırmacı, "Ti" ile "Jung"ların Shang dönemindeki Kui-fang, Chou dönemindeki Hsian-yünlerle aynı ırktan olduğunu ileri sürmektedir.³⁵ *Chou Sülâlesi Tarihi* adlı kitabın, Ch'i-hu Tezkiresi'nde şunlar yazılmaktadır: "Ch'i-hu'nun diğer adı Pe-luo-ch'i olup, Chin dönemindeki (265-420) Hunların bir boyu olmalıdır. Bazı kişiler, Ch'i-huların Shan-junglar (Dağ Jungları) ile Kırmızı Tilerin evlatları olduğunu ileri sürerler. Dillerini de Kuzeylilere benzer" diye yazmaktadırlar.³⁶ Ch'ing-Chung-mien'in kullandığı bir başka kaynağa göre, Ch'i-hular eski Beyaz Tilerin bölgesinde yaşamaktadır.³⁷ Türkiye'de Özkan İzgi, Emel Esin, İbrahim Kafesoğlu, Zeki Velidî Togan gibi bilim adamları Tiler ile ilgili araştırmalar yapmışlardır.³⁸ Proto-Türk kavmi olan Tilerin oturduğu bölge hakkında Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş* adlı kitabında Chavennes, Grjmailto ve De Groot gibi bilginlerin görüşlerine yer vermiştir.

Chavennes'e göre Kuzey Çin'de: Shan-hsi eyaletinde Sarı Nehir'in boyunca, onun batısı ve kuzeyine uzanarak ve Çinlilere komşu olarak, M.Ö.'ki devirlerde yaşamış olan kavimlerin kuzeyi, Çin kaynaklarında Ti adı ile, batısı Jung ismi ile adlandırılmıştır.³⁹ Togan'a göre Tiler daha sonra Ting-ling ismiyle bilinen kavimlerin atalarıdır. Grjmailto'ya göre Tiler, M.Ö. 463

³² Yüan-Yüan, *a.g.e.*, s. 2100.

³³ Ch'eng-Yün-lin, *a.g.e.*, s. 950.

³⁴ Erkin Ekrem, *a.g.e.*, Ankara, 1995, s. 64.

³⁵ Wang-kuo-wei, *a.g.e.*, s. 565-568.

³⁶ Lin-Hu-Te-Fen, *Chou shu (Chou Sülâlesi Tarihi)*, Chung-hua kutabevi, Pekin 1971, s. 896.

³⁷ Ch'ing chung-miE, *Sui ve T'ang Sülâlesi Tarihi*, Chung-hua Kitabevi, Pekin 1982, s. 459.

³⁸ Özkan İzgi, "Orta Asya'nın Türkleşmesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XII. Ankara 1981-82, s. 630.

³⁹ Zeki Velidî Togan, *Tarihte Usül*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985, s. 400.

senesinde kuzeye göç ederlerken, bir kısmı da M.Ö. 200-85 yılları arasında Selenge Nehri havzası arasında yaşamışlardır. Tiler M.Ö. 85 senesinde Hunlar tarafından mağlup edilip kendilerine tâbi edilmiştir. Ting-linglerin (Ti) diğer batıda kalan kısmı aynı senelerde Sırderya ve İrtiş Nehri arasındaki sahaları, yani şimdiki Kazakistan'ı işgal eden büyük bir kavim olarak ortaya çıkmışlardır.⁴⁰

De Groot'a göre, Ti ve Jungların M.Ö. 5. asrın ortasında Moğolistan'a ve Türkistan'a göç etmelerinden önceki hayatlarıyla ilgili Çin kayıtlarında şunlar anlatılmaktadır: "Tiler Çin'in kuzey ve batı taraflarında Shan-hsi vilayetinin kuzey ve güneyinde sürekli olarak büyük vilayetlerin sahibi idiler. Çin kaynaklarında Kızıl Tiler en son M.Ö. 588'de, Beyaz Tiler de M.Ö. 453'de zikredilmiştir. Yani Tiler, bu tarihlerden sonra Moğolistan ve Türkistan taraflarına göç etmişlerdir."⁴¹

Proto-Türk kavmi olan Kuzey Tiler, Çin'in kuzey taraflarında oturdukları için bu adı almışlardır. Çin kaynaklarında Kuzey Tilerin tam olarak nerede oturdukları kaydedilmezken, sürekli Ch'i, Hsin ve Wei memleketlerine saldırı düzenleyerek, bugünkü Çin'in Shan-hsi, He-pei, He-nan eyaletlerine geldikleri yazılmaktadır. Bu saldırılar sonucunda Tiler M.Ö. 661 senesinde Hsin memleketini, M.Ö. 660 senesinde ise Wei memleketinin topraklarını ellerine geçirmişlerdi.⁴² Tiler, Weileri memleketlerinden kovulurken, Hsin memleketinin topraklarında M.Ö. 229 Haziran tarihine kadar oturmuşlardı.⁴³ Tiler çok kuvvetli bir topluluk olup, Çin'in orta bölgelerine kadar gidebilmişler ve bu bölgedeki çeşitli derebeylikleri mağlup ederek, topraklarını ellerinden almışlardır.

M.Ö. 627 senesinde Weilere karşı yenik düşen Ti toplumu parçalanınca yerine Beyaz Ti, Uzun Ti ve Kırmızı Tiler ortaya çıkmıştır. M.Ö. 541 senesinin Haziran ayında Chinlerin düzenlediği bir saldırıda Beyaz Tiler mağlup olunca yerine dört tane kabile yani, He-pei eyaletinin Chen-ting bölgesinde yaşamış olan Hsien-yü kabilesi, He-pei eyaletinin Sung-ch'en bölgesindeki Fei kabilesi, He-pei eyaletinin Chin nahiyesindeki Ku kabilesi ile Chou-you kabilesi gibi ufak ama kuvvetli toplumlar geçmiştir.

Beyaz Ti toplumunun en kuvvetli kavmi olan Hsien-yüler, M.Ö. 774 senesinde bugünkü Shân-hsi, Shan-hsi eyaletlerinin arasında yaşadıklarını, Çin kaynakları kaydetmektedir.⁴⁴ Hsien-yü kavmi Beyaz Ti toplumu-

⁴⁰ Zeki Velidi Togan, *a.g.e.*, İstanbul 1985, s. 400.

⁴¹ Zeki Velidi Togan, *a.g.e.*, İstanbul 1985, s. 401.

⁴² Yüan-Yüan, *a.g.e.*, s. 1786-1791.

⁴³ Yüan-Yüan, *a.g.e.*, s. 1791.

⁴⁴ Ch'eng-Yün-lin, *a.g.e.*, s. 1187.

nun zayıflamasıyla ancak M.Ö. VI. yüzyıllarda ortaya çıkmış ve diğer üç kabileye önderlik etmişlerdir.⁴⁵ Daha sonra Proto-Türk kavmi olan bu Hsien-yüler bazı Fei, Ku ve Chao-you gibi kendi öz kabileleri ile birlikte bugünkü He-pei eyaletinin T'ang nahiyesine göç etmiş ve M.Ö. 505 senesi civarında, Chung-shan devletini kurmuşlardır.⁴⁶ Proto-Türklerin kurduğu Chung-shan devleti M.Ö. 295 senesinde Chaoların saldırısı sonunda yok edilmiştir.

M.Ö. 628 yılında Ti toplumu parçalanarak Beyaz Ti ve Kırmızı Ti diye ikiye ayrılınca, Uzun Tiler, önce Kırmızı Tilere bağlı, daha sonra ayrılarak bağımsız bir toplum olmuştur. Uzun Tilerin oturduğu bölge hakkında Çin kaynaklarında bilgi bulunmamaktadır. Ancak, onların sürekli savaştığı yerlere bakacak olursak, He-nan eyaleti yakınlarında olduğunu tahmin edebiliriz.

Proto-Türk kavmi olan Wei soyadını taşıyan Kırmızı Tilerin çoğu genellikle Shan-hsi eyaletinde yaşıyordu. Bu topluluğa ait kavimler, Shan-hsi eyaletinin değişik yörelerinde yaşamaktaydılar. Mesela, Tung-shan Kou-luo kavmi Shan-hsi eyaletinin Hsi-yan ve He-shun bölgesinde, Lu kavmi Lu-ch'en bölgesinde, Liu-yü kavmi Tung-hu bölgesinde, Chia kavmi He-pei eyaletinin Ch'ü-chou nahiyesinde, Tuo-ch'en kavmi Shan-hsi eyaletinin Pin-shun ve He-nan eyaletinin arasında yaşamışlardır.⁴⁷

Proto-Türk kavimleri, Han Sülâlesi dönemlerine gelince (M.Ö. 206-220) Çin topraklarında da görülmeye başlamıştır. *Son Han Sülâlesi Tarihi* (M.S. 25-220) adlı esere göre, bu dönemde, Çin'in güney bölgesi dışında, Çin topraklarında genellikle "Jung" ve "Ti"ler oturuyorlardı.⁴⁸

Eski Türk kavimleri olan Jung ve Tiler küçük topluluklar halinde Çin toprağının diğer bölgelerine de yerleşince, Çin kaynaklarında bunları o bölgenin adıyla adlandırmışlardı. Lu-hung-junglar aslında bugünkü Kansu eyaletinin Tung-huang bölgesinde yaşamakta idi. Junglular He-nan eyaletinin Yi-ch'üan bölgesinin Lu-hung nahiyesinde yerleşmişler. Böylece Lu-hung-jung adı ile adlandırılmışlardır.⁴⁹ Chiang-jung ile Ying-jungların asıl yerleri Lu-hung-junglar gibi Tung-huang bölgesi idi. Sonra He-nan Eyaleti'nin Sun ve Shan nahiyesine yerleşmişlerdi,⁵⁰ Li-junglular kuzey-

⁴⁵ Ma-ch'ang-shou, *a.g.e.*, s. 13.

⁴⁶ Ch'eng-yün-lin, *a.g.e.*, s. 146.

⁴⁷ T'ien-chi-chou, *a.g.e.*, s. 399.

⁴⁸ Fen-ye, *Hou han shu (İkinci Han Sülâlesi Tarihi)*, Chung hua Kitabevi, Pekin 1965, s. 2872.

⁴⁹ Yüan-Yüan, *a.g.e.*, s. 1813.

⁵⁰ Yüan-Yüan, *a.g.e.*, s. 1975, 2056.

den bugünkü Shan-shi eyaletindeki Li Dağı'nın güneyine yerleşmişlerdi.⁵¹ Yong-chü, Ch'üan-kaio ve Yi-tuo junglar kuzeyden bugünkü Shan-hsi ve He-nan eyaletlerinin arasına yerleşmişlerdi.⁵² Ta-li Junglar kuzeyden gelerek, bugünkü Shan-shi eyaletinin Yen-an bölgesine (eski adı Ta-li) yerleşmişlerdi.⁵³

Shih-chi adlı kitaba göre, Chin Devleti'nin (M.Ö. 1024-369) hükümdarı Wen-kung döneminde (M.Ö. 636-627) Kırmızı Tiler ile Beyaz Tiler, He-nan ve He-pei eyaletlerine yerleşmişlerdi.⁵⁴ Kırmızı Tilere ait olan Jungshan-kaio-luo kavmi, bugünkü Shan-hsi eyaletinin Hsi-yang nahiyesinin Tung-shan Kao-luo kasabasında oturmuşlardı.⁵⁵ Chiang-kaio-ju kavmi daha önce Shan-hsi eyaletinin batısında yaşayıp, daha sonra He-pei eyaletinin ve He-nan eyaletinin arasında yaşamışlardır.⁵⁶ Beyaz Tilere ait olan Hsien-yü büyük bir toplum olup, çok geniş bir bölgede yani He-pei eyaletinin Sung-ch'eng nahiyesinde yaşamışlardır.⁵⁷

Fei kavmi, He-pei eyaletinin Sung-ch'eng nahiyesinde, Ku kavmi ise He-pei eyaletinin Chin nahiyesinde yaşamışlardır.⁵⁸

Proto-Türk kavmi olan Tiler sadece Huang-he (Sarı Nehir) Nehri ci varında değil, Kore yarımadasına kadar uzanan bölgelerde yaşamışlardır. Görüldüğü gibi, Tiler, Çin'in kuzey bölgesinde yerlilerle karışık olarak yaşadıkları gibi, Chou İmparatorluğu'nun kuzey ve batısında da yaşamışlardır.⁵⁹

Yukarıda sıraladığımız kronolojiye göre, Proto-Türk kavimleri döneminin çok kuvvetli toplulukları olup, bugünkü Kan-su, Shan-hsi, He-nan, He-pei hattâ Shan-tung eyaletlerine hâkim olmuş ve Çin'in orta bölgelerine yerleşerek zamanla yok olmuşlardır.

M.Ö. 318 tarihinde ortaya çıkan ve eski Proto-Türklerin yerini alan Hunların nerede yaşadığı hakkında somut belge bulunmamaktadır. Hun hükümdarının otağı ve Hun beyliklerinin sahip olduğu bölgelerin esas

⁵¹ Yüan-Yüan, *a.g.e.*, s. 1781.

⁵² Yüan-Yüan, *a.g.e.*, s. 1782.

⁵³ Fen-Ye, *a.g.e.*, s. 2873.

⁵⁴ Ssu-ma-chi'en, *a.g.e.*, s. 1882.

⁵⁵ Yüan-Yüan, *a.g.e.*, s. 1788.

⁵⁶ Yüan-Yüan, *a.g.e.*, s. 1788.

⁵⁷ Yüan-Yüan, *a.g.e.*, s. 2061-2064.

⁵⁸ Ma-ch'ang-shou, *a.g.e.*, s. 13.

⁵⁹ *Çin'in Kuzey Milletleri İle Olan İlişkisinin Tarihi*, Chung kuo k'e Hsüeh Yüan, Pekin 1971, s. 50.

olarak nerede olduğunu da araştırarak, M.Ö. Hunların yurdunu tespit etmeye çalışacağız.

Hunlar, Çin kaynaklarınca, ilk defa M.Ö. 318 yılında ortaya çıkışından M.S. 56 yılına kadar Kuzey Asya'da genellikle parlak bir devir geçirmişlerdi. M.Ö. 58 yılında, Hunların Sol Kol bölgesinin hükümdarı Chi-hou-shan adlı soylu bir kişinin Hu-han-ye Ch'an-yü (Han Hükümdarı) olarak tayin edilmesiyle Hun topluluğu ikiye ayrılmıştır. Ardından Hunlarda beş hükümdar ortaya çıkmıştır. M.Ö. 54 yılında Hun topluluğunda resmen Kuzey ve Güney diye iki teşkilat kurulmuştur. Kuzey Hunlar, Chi-chi Chányü'nün önderliğinde eski Hun hükümdarının karargâhını ele geçirirken, Güney Hunlar, Han Sülâlesi'yle anlaşarak Gobi Çölü'nün güneyine yerleşmişlerdir.⁶⁰ Bu durum M.Ö. Chi-chi Ch'an-yü'nün öldürülmesine kadar devam etmiştir. M.S. 47 yılında Hunlar tekrar ikiye ayrılmışlar, Kuzey Hunlar M.S. 118 yılında Han Sülâlesi'ne teslim olmuş, Güney Hunlar ise Han Sülâlesi'nin yok olmasından sonra (220) Çin'in iç bölgelerine kadar gidip, üç tane sülâle kurmuşlardır.⁶¹

Hunlar önce, He-pei eyaletinin Huai-lai nahiyesinden başlayarak batıya doğru He-pei, Shan-hsi, İç Moğolistan, Shan-hsi gibi eyaletlerin kuzey bölgelerinde, yani Çin Seddi'nin iç ve dış kısmında yer alan kemer şeklindeki bölgelerde yaşamışlardır. Bu kemer bölgenin batısı Kan-su eyaletinin Lung-tung vilayetine kadar uzanır. Güney Hunların hükümdar karargâhı, İç Moğolistan'ın Tokto nahiyesinde idi. Nüfusu da iki yüz otuz yedi bin kadar vardı. Sonra da Çin Seddi'nin iç bölgelerine kadar yerleşerek devletler kurmuş ve yavaş yavaş Çin'in kuzey bölgelerinde asimile olarak tarih sahnesinden kaybolmuştur.⁶²

Hunlar, Çin kaynaklarınca ilk defa M.Ö. 318 yılında ortaya çıkmış olan, M.S. 56 yılına kadar Kuzey Asya'da genellikle parlak bir devir geçirmiş, M.S. 56 yılından sonra da Kuzey ve Güney Hunlar diye ikiye ayrılmış idi.

M.S. 90-91 yıllarında Han Sülâlesi (M.Ö. 206-M.S. 220) ile iyi ilişkisi bulunan Güney Hun topluluğu, işbirliği yaparak Kuzey Hunları mağlup edince, Kuzey Hunlar batıya doğru kaçmış ve daha sonra, IV. yüzyılda Atilla önderliğindeki Avrupa Hunları olarak ortaya çıkmışlardı. Güney Hunlar ise, Han Sülâlesi ile yakın bir ilişki içinde bulunmuş, daha sonra Çin Seddi'nin iç bölgelerine kadar gitmişler ve yavaş yavaş Çinlilere asimile olmuşlardır. Bunlar gerçi III.-V. yüzyıllarda Çin toprağında ufak devletler

⁶⁰ Pan-ku, *a.g.e.*, s. 3789-3790-3795-3801.

⁶¹ Pan-ku, *a.g.e.*, s. 3801-3843; Fen-ye, *a.g.e.*, s. 2938-2967.

⁶² Fen-ye, *a.g.e.*, s. 2938-2967.

kurmuş olsalar da, Çinlileşen Güney Hun grubu, zamanla kaybolmuştur. Hunlar genel olarak Moğolistan Kan-su, Shan-hsi, Shân-hsi, He-pei eyaletleri ve Doğu Türkistan'da yaşamışlardır.

Shih-chi adlı kitaba göre Hunlar, ilk çağlarda Çin Seddi'nin kuzey kısmında yaşamışlardır. Hunların kuzey doğusunda Tung-hu, batısında (yani Kan-su eyaletinin kuzeybatısında) Yüeh-chiler yaşıyorlardı.⁶³ Hunların Sol Kol bölgesi, Çin'in He-pei eyaletinin Yan-ch'in nahiyesinin kuzeyindeki yaylalarda olup,⁶⁴ günümüz İç Moğolistan'ın doğusu, Liao-ning ve Chilin eyaletlerinin batısı ile Moğolistan'ın doğu kısmında oturuyorlardı. Sağ Kol bölgesi ise, Çin'in Shan-hsi eyaletinin Sui-te nahiyesinin kuzeyindeki yaylaların batısında yaşıyor olup,⁶⁵ günümüzdeki İç Moğolistan'ın batısında Doğu Türkistan'ın Cungar Ovası ile Tarım Ovası'nın kuzeyi ve Moğolistan'ın Selenga Nehri'nin batısı gibi birçok yaylalarda oturuyorlardı. Hun hükümdarının ikamet ettiği bölge ise He-pei eyaletinin Wei nahiyesi, İç Moğolistan'ın Tokto nahiyesinin kuzeyinde bir yerdir.⁶⁶ Tahmini Orhun ve Tugla Nehri'nin güney kısmında oturuyorlardı.

Görüldüğü gibi Hunların genel yurtlarının dışında Hun hükümdarı ve sağ, sol kollarının oturduğu yer hakkında yukarıdaki belgelerde kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Yine *Shih-chi* ve *Han-shu* adlı kitaplara göre, Hunlar her yılbaşında, tüm beyler Hun hükümdarının karargâhına toplanıp, küçük çapta anma ibadetlerini yapıyor; beşinci ayda Lung-ch'en adlı yerde (veya şehirde) büyük çapta, atalarına, göğe, yere, cinlere, ruhlara ibadet ediyor; sonbaharda, atların semizlediği zamanda ise, Tai-lin adlı yerde (veya ormanda) büyük çapta hayvanlarının ve halkının nüfusunun istatistik işlemlerini yapıyorlardı.⁶⁷ Bunlara göre Hunlar bir yılda üç ayrı yerde toplanıyorlar, fakat bu üç yerin nerede olduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Shih-chi ve *Han-shu* adlı kitaplara göre, Hun hükümdarı Me-tu⁶⁸ (Mete) kuzeyindeki Ting-ling ve Ke-k'ung gibi beş devleti mağlup ederek, on-

⁶³ Ssu-ma-ch'ien, *a.g.e.*, s. 2885-2888; Pan-ku, *a.g.e.*, s. 3748-9.

⁶⁴ Ssu-ma-ch'ien, *a.g.e.*, s. 2891; Pan-ku, *a.g.e.*, s. 3751.

⁶⁵ Ssu-ma-ch'ien, *a.g.e.*, s. 2891; Pan-ku, *a.g.e.*, s. 3751.

⁶⁶ Ssu-ma-ch'ien, *a.g.e.*, s. 2891; Pan-ku, *a.g.e.*, s. 3751.

⁶⁷ Ssu-ma-ch'ien, *a.g.e.*, s. 2892; Pan-ku, *a.g.e.*, s. 3752.

⁶⁸ Mo-tu: Mo-tu (?-M.Ö. 174) şimdiye dek yapılan çalışmalarda önce Mete, daha sonra ise Mao-tun olarak okunması ileri sürülen Hun hükümdarıdır. Ancak, "Maotun" ise Mo ile tu'dan oluşan iki Çince idiogramın Çağdaş Çince ile okunuşudur. Klasik Çince sözlük olan K'ang-hai sözlüğünde ise bu iki karakterin okunuşuna getirilen açıklamada, çağdaş Çince olan Mao idiogramının Mo diye tun idiogramının da tu olarak okunduğu kaydedilmiştir

ları kendi hâkimiyeti altına almışlardır.⁶⁹ Bilindiği gibi Ting-lingler Orhun Uygurlarının atası olup, Baykal Gölü'nün güney doğusunda, Ke-kunglar ise Kırgızların atası olup, Yenisey bölgesinde yaşamakta idiler.⁷⁰ Yani Hun hükümdarı Me-tu döneminde, Hunlar, Yenisey ve Baykal Gölü'nün güneyinde yaşamakta idiler. III. ve IV. yüzyılda yazılan *San-kuo-chi* (Üç Sülâleler Tarihi) adlı kitapta Ho-te, Chien (ke)-k'ung ve Ting-ling gibi üç memleketin, Hun hükümdarı karargâhının bulunduğu An-hsi Nehri'ne (suyuna) yedibin Li (2175 m) uzaklıkta oturdukları yazılmaktadır.⁷¹ An-hsi Nehri, aynı zamanda An-hou Nehri olup, bildiğimiz Orhun Nehridir.⁷² *Hou-Han-shou* (İkinci Han Sülâlesi Tarihi, M.S. 25-220) adlı kitapta kaydedilen belgeye göre 85 yılında Güney Hunlar, Hsien-piler arasındaki (kuzeyde) Ting-lingler, Batı bölgelerindekiler (Türkistan) ile birlikte Kuzey Hunlara hücum edince Kuzey Hunlar uzağa kaçmışlardır.⁷³ Güney Hunlar, bu başarısından dolayı Han Sülâlesi imparatoriçesine mektup göndererek, övgüyle bahsetmiştir. Mektuba göre Kuzey Hunların kaçmasındaki sebep, onların Güney Hunlar, Hsien-piler ve Ting-linglerden korkmasından ileri geliyordu. Kaçan Kuzey Hunlar, An-hou Nehri'nin (Orhun Nehri) batısına gidip yerleşmişlerdir.⁷⁴ Yani Kuzey Hunlar, Orhun Nehri civarından batıya doğru kaçmışlardır.

Yukarıda yapılan araştırmamıza göre Hun hükümdarının karargâhı, Orhun Nehri etrafında olup, Sağ ve Sol kollarının da onun doğu ve batı

(K'ang-hai, 1984: 1401). T'ang Sülâlesi devrinde yaşamış olan Sau-ma-cheng adlı bilgin de, Shih-chi üzerine araştırma yaparken, Mao karakterinin Mo diye okunduğunda doğru olacağını ileri sürmüştür. Çinlilerin B ile başlayan isimlerini, genellikle M ile değiştirdiği gözönüne alınırsa Hun hükümdarı Mo-tu'nun aslında B ile başlayan T'ang Sülâlesi' adı kitabın Uygurlar Tezkiresi'nde bilgi verirken şunlar kaydedilmektedir: "Kırgızlar Yılbaşı için maoshih-ai diyorlar" (Hsin-Tang-ahır, 1995: 6147). Yılbaşı, bir yılın baş ayı olduğuna göre Maoshih-ai da baş aydan başka bir şey değildir. Bu gibi örnekler çoğaltılabilir.

Çinliler Birmanya için Mien-tien, Bangladeş için Meng-çhia-lao, Tay-lan'ın başkenti olan Bangkok için de Man-gu demektedirler. Klasik Çince Sözlük olan K'ang-hsi sözlüğünde ise bu iki karakterin okunuşuna açıklama yaparak Mao karakterinin "Mo" diye okunduğunu, tun karakterinin ise "tu" diye okunduğunu yazmaktadır (K'ang-hsi, 1984: 1401). Tang Sülâlesi devrinde yaşamış olan Ssu-ma-cheng da, Shih chi adlı kitap üzerine araştırma yaparken Mao karakterinin Mo diye okunduğunu ileri sürmüştür (Ssu-ma-ch'ien, 1975: 2889).

⁶⁹ Ssu-ma-ch'ien, *a.g.e.*, s. 2893; Pan-ku, *a.g.e.*, s. 3753.

⁷⁰ Ting-chien, *Feng-lai-hsuan Coğrafya Hakkındaki Araştırmalar*, Chung hua Kitabevi, Taipei 1962, s. 118.

⁷¹ Chen-shou, *San-kuo-chi*, Chung-hua Kitabevi, Pekin 1959.

⁷² Ma-ch'ang-shou, *a.g.e.*, s. 25.

⁷³ Fen-Ye, *a.g.e.*, s. 2950.

⁷⁴ Fen-ye, *a.g.e.*, s. 2952.

bölgelerinde olduğu anlaşılmaktadır. Böylece Hunların küçük çapta düzenledikleri yılbaşı şölenlerinin düzenlendiği Hun hükümdarı karargâhının yeri ortaya çıkmaktadır.

Liao Sülâlesi Tarihi (907-1211) adlı kitapta yer alan Hunların otağı ile ilgili bir belgede: “Ağustos ayında Ch’an-yü’nün memleketine (Hun hükümdarı karargâhı) ulaştık; iki gün sonra Uygurların şehrine (Karabalgasun) ulaştık; dört gün sonra Tai-lin adlı yere ulaştık ve güneşe ibadet ettik” diye bahsedilmektedir.⁷⁵ Buna göre Karabalgasun şehrinin kuzeydoğusunda, iki günlük uzaklıkta Hun hükümdarının karargâhı vardır. Hunların sonbaharda toplanıp, hayvanlarının sayısını ve halkının nüfusunun istatistik işlemlerinin yapıldığı yer ise karargâhın batısındadır. Yani sekiz gün uzaklıkta bulunan Tai-lin adlı yerdir.

Bunun üzerine araştırma yapan Ma-ch’ang-shou, Hun hükümdarının karargâhının Orhun Nehri’nin doğusundaki Ko-sho-tsaidam Nor’un yanında olduğunu, Hunların beşinci aylarda ibadet etmek için toplandığı yerin Lung-ch’eng (Ejder şehri) olduğunu ve onun batısındaki Tai-lin ise Ta-mir Nehri’nin yanında olduğunu iddia etmiştir.⁷⁶ Ayrıca, Ting-chien; Hunlar dahil Tabalar, Juan-juanlar, Göktürkler, Sır Tarduşlar, Uygurlar ve Moğolların genellikle Tamir’i merkezî karargâh yaptıklarını ileri sürmüştür.⁷⁷

Yukarıdaki incelemeye göre, Hun hükümdarının karargâhı, Orhun Nehri’nin doğusundaki Ko-sho-tsaidam Gölü’nün civarında olup, batıya doğru, ortada Karabalgasun şehri, daha batısında Tai-lin yani Tamir Nehri bulunmaktadır.

Shih-chi adlı kitaba göre Hunlar, her yılı Hun hükümdarının karargâhı olan Lung-cheng ve Tai-lin adlı yerlerde törenlerini yapmaktadırlar. Ayrıntılı olarak üç bölgeden bahsedildiğine göre, bu üç bölgenin yeri ayrı olmalıdır. Yani Hun hükümdarının karargâhı olan Ko-sho-tsaidam Gölü’nün civarında ise, Lung-cheng Karabalgasun’da olduğu tahmin etmekteyiz.

Tai-lin adlı Hun karargâhının da Tamir Nehri’nin civarında olduğunu tahmin etmekteyiz. Bu tahminlerimiz yerinde ise Hunların idare ettiği merkezî bölgesi açıkça ortaya çıkmış bulunmaktadır.

⁷⁵ To-to, *Liao shih (Liao Sülâlesi Tarihi)*, Chung-hua Kitabevi, Pekin 1974, s. 20.

⁷⁶ Ma-ch’ang-shou, *a.g.e.*, s. 24.

⁷⁷ Ting-ch’ian, *a.g.e.*, s. 118.

Hun tarihinde Hun beylerinin de özel arazilerinin bulunduğunu görmekteyiz. Çin kaynaklarına göre bu beyler, onaltı bölgede ikamet etmişlerdir.

Hunların devlet yapısında hâkimiyet, hükümdara bağlı Sağ ve Sol Bilge Beyi, Sağ ve Sol Ku-li(kolu), Sağ ve Sol Büyük General, Sağ ve Sol Tuwei (komutan), Sağ ve Sol Tang-hu ile Sağ ve Sol Ku-tu (kutlu) Beyi olarak ayrılmıştır. Sağ ve Sol Bilge Beyi (prensler üstleniyorlardı)'nden Tang-hu'ya kadar, sahip olan askerler onbinden bine kadardır. Toplam yirmidört bölük olup, hepsine "onbin atlı asker başı" adını vermiştir. Yirmidört bölüğün altında binbaşı, yüzbaşı, onbaşı, küçük beyler, vezirler, generaller, komutanlar, Tang-hular ve Ch'ien-ch'ü gibi askerî, memurî ve kavim liderleri gibi unvanlar vardır. Bunların hepsinin ayrı ayrı sahip olduğu bölgeleri vardır.⁷⁸ Bunların hepsi, Büyük Toy'a bağlı olarak savaş ve törenlerin yapılacağı zaman sahip oldukları bölgelerden hükümdarın otağına çağırılıyorlardı.⁷⁹ Kaynaklar yetersiz olduğu için yukarıda adı geçen mevki sahibi kişilerin özel bölgeleri hakkında inceleme yapılamamaktadır. Ancak Hun İmparatorluğuna bağlı olan bazı beylerin bölgeleri tespit edilebilmektedir. Böylece, Hunların gerçek sahip olduğu yurdu konusunda bir bilgiye sahip olmak mümkündür.

1. Hunların Hung-ye Beyi ile Hsiu-t'u Beyin Bölgesi: Bugünkü Kan-su eyaletinin kuzeybatısındaki He-hsi koridorunun civarında olup, eskiden Yüeh-ch'i ve Wu-sun gibi göçebe kavimler yaşıyordu. Hun hükümdarı Motu (Mete, M.Ö. 209-174) ile oğlu Lao-shang (M.Ö. 174-161) bu bölgeye saldırmışlardır. Yüeh-ch'iler önce Isık Göl ve İli Nehri'nin arasında yaşayan Sailerin (Sak, İskit?) bölgesine yerleşmiş, sonra Wu-sunların oç alan taarruzuyla batıya doğru Baktra bölgesine kaçarak, oraya hâkim olmuşlardır.⁸⁰ Hunlar boşalmış olan Kan-su eyaletinin kuzeybatısına sahip çıkarak, Hung-ye Beyi ve Hsiu-t'u beylerini buraya tayin etmiştir. M.Ö. 121 yılında, Hunların Hung-ye Beyi, Han Sülâlesi ordusunun saldırmasıyla yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgi Hun hükümdarını çok kızdırmıştır. Bu sorumluktan kaçan Hung-ye Beyi, Hsiu-t'u Bey'ini öldürerek Han Sülâlesi'ne teslim olunca bu bölge, Han Sülâlesi'nin idaresi altına girmiştir.⁸¹ Bu savaşta Han Sülâlesi ordusu bin Li (tahminen 2 Li = 1 km.) mesafeyi aşarak Hun Beylerini mağlup etmiştir.⁸² Buna göre, Hun-ye Beyi'nin bölgesi epey büyük olmalıdır.

⁷⁸ Ssu-ma-ch'ien, *a.g.e.*, s. 2890-91.

⁷⁹ Pan-ku, *a.g.e.*, s. 3781-82, 8', 97; Ssu-ma-ch'ien, *a.g.e.*, s. 2892; Fen-ye, *a.g.e.*, s. 2944.

⁸⁰ Ssu-ma-ch'ien, *a.g.e.*, s. 3161-3162.

⁸¹ Ssu-ma-ch'ien, *a.g.e.*, s. 2909.

⁸² Ssu-ma-ch'ien, *a.g.e.*, s. 2908.

2. Hunların Li-yü ile Wen-ou-t'u Beylerin Bölgesi: Li-yü ile Wen-ou-t'u Beyleri, Hung-ye Beyi'nin bölgesinin kuzeyindeki büyük alanlarda yaşamaktadırlar. M.Ö. 78 yılında Hun Hükümdarı Hu-yen-ti (M.Ö. 85-68), Li-yü Beyi'ni Hung-ye Beyi'nin kaybettiği yerleri, yani Kan-su eyaletinin kuzeybatısındaki toprakta bulunan Han Sülâlesi ordusunun durumunu öğrenmek için göndermiştir. Bu bölgedeki Han Sülâlesi ordusunun zayıf olduğunu öğrenen Hunlar, kaybettiği toprağı geri almayı planlamıştır. Fazla zaman geçmeden Hunların Sağ Bilge Beyi ile Li-yü Bey'i birlikte bu bölgeye saldırmışlar, fakat mağlup olmuşlardır.⁸³ Bu kaynağı göre, Li-yü Beyi'nin bölgesi, Hung-ye Beyi'nin eski bölgesine yakındır. Yani Hung-ye Beyi'nin kuzeyinde olmalıdır. M.Ö. 8 yılında Han Sülâlesi Hükümdarı, Li-yü Beyi'nin bölgesinde yetişen bir çeşit ağaçtan iyi ok yapılabileceğini öğrenince, Vezir Wang-keng'in bu bölgeyi ele geçirmesini istemiştir. Hunların hükümdarı Wu-chu-liu-nou-ti (M.Ö. 8-M.S. 13) bu bölgenin Wen-ou-t'u Beyi'nin bölgesi olduğunu ve Hunların atasının yeri olduğunu söyleyerek, Han Sülâlesi hükümdarının isteğini reddetmiştir.⁸⁴ Buna göre, Li-yü Bey'den sonra bu bölge, Wen-ou-t'u Beyi'ne verilmiştir.

3. Hunların Ku-hsi Beyi'nin Bölgesi: Ku-hsi Bey'in bölgesi Hunların doğusunda olup, Çin'in kuzeydoğusunda bulunan Chi-lin ve Liao-ning eyaletleri ile Moğolistan'ın doğusu gibi bölgelerinin arasındadır. M.Ö. 58 yılında Hunların doğusunda bulunan Wu-huan kavmi Hunların Sol Bölge Beyi Ku-hsi'ye saldırmış ve birçok Hun halkını da kaçırmıştır. Hun hükümdarı Wu-yen-ch'ü-ti (M.Ö. 58-56) bu duruma çok kızmış ve Ku-hsi Beyi'ne ceza vermek istemiştir. Ku-hsi Beyi bu endişeden dolayı, Sol Bölge'de bulunan soylularla anlaşarak soylu olan Chi-hou-shan'ı Hun hükümdarı olarak seçmiştir. Hun Hükümdarı olarak seçilen Hu-han-ye (M.Ö. 58-31) kırk-elli bin ordusuyla birlikte asıl Hun Hükümdarı Wu-yen-ch'ü-ti (M.Ö. 60-58)'ye saldırmış ve başarmıştır. Böylece Hunlar Güney ve Kuzey olarak ikiye ayrılmıştır.⁸⁵ Hunların Sol Bölgesi'nde kırk-elli bin asker olduğuna göre, Ku-hsi Bey'in sahip olduğu alan da çok büyük olmalıdır.

4. Hunların Sol Li-yü Beyi olan Hsien'in Bölgesi: Bu bölge bugünkü İç Moğolistan'ın Tokto nahiyesinin kuzeyindedir. M.Ö. 78 yılında yukarıda adı geçen Li-yü Beyi Han Sülâlesi tarafından saldırılarak öldürüldükten sonra, bu unvanı Hsien adlı bir soyluya vermiştir. Bu sırada Hunlar, Wu-haun kavmine saldırarak birçok mal ve binden fazla Wu-huanları esir

⁸³ Pan-ku, *a.g.e.*, s. 3783.

⁸⁴ Pan-ku, *a.g.e.*, s. 3810.

⁸⁵ Pan-ku, *a.g.e.*, s. 3790.

almıştır. M.S. 9 yılında Han Sülâlesi'ni devreden Wang-mang (9-23) Hunlara elçi göndermişti. Elçiler dönüşünde Sol Li-yü Bey'in bölgesinden geçerken eskiden yakalanan Wu-huanları görmüşlerdir. Buna göre Li-yü Bey'in bölgesi, Çin'in kuzeydoğusunda yaşayan Wu-huan kavmi ile yakın bir yerde olmalıdır. M.S. 11 yılında Han Sülâlesi'ni deviren hükümdar Wang-mang, Hunları onbeşe bölerek, onbeş Hun hükümdarı tayin etmeye çalışmıştır. Gönderdiği elçi ve tercümanlar Yun-chung bölgesine (İç Moğolistan'ın Tokto nahiyesinin kuzeyinde) giderek, Sol Li-yü Beyi ile görüşmüştür.⁸⁶ Buna göre Sol Li-yü Beyi Moğolistan'ın Tokto nahiyesinin kuzeyinde, hem de Wu-huan kavmiyle yakın bölgede oturuyorlardı.

5. Hunların Jih-chü Beyi'nin Bölgesi: Jih-chü Beyi'nin oturduğu bölge Hunların batısında olup, günümüz Doğu Türkistan'ın kuzeydoğusu ile komşudur. M.Ö. 92 yılında Hun hükümdarı Hu-lu-ku (M.Ö. 96-85), ölen Sol Bilge Beyi'nin oğlunu, Jih-chü Beyi olarak tayin etmiştir.⁸⁷ *Han Sülâlesi Tarihi* adlı kitabın Batı Bölge Tezkeresi'ne göre, Hunların batı bölgeleri Jih chü Beyliği'ne verilmiştir. Jih-chü Beyi Hsi-yü yani (Batı Bölgesinde Doğu Türkistan) vergilerini toplamak için Doğu Türkistan'ın Korla ve Karaşehir'de karargâh kurmuştur. M.Ö. 58 yılında Jih-chü Beyi Hun Hükümdarına ihanet ederek, adamlarıyla birlikte Han Sülâlesi'ne tâbi olmuş ve Hunlar gibi, Doğu Türkistan'da da karargâh kurmuşlardır.⁸⁸

6. Hunların Doğu P'u-lieh Beyi'nin Bölgesi: Hunların Doğu P'u-lieh Beyi'nin Bölgesi, Doğu Türkistan'ın Cungar Ovası'nın güneybatısındadır. M.Ö. 60 yılında Hunların Doğu P'u-lieh (P'u-lieh, bugünkü Doğu Türkistan'daki Barköl'dür) Bey'i binyediyüz adamıyla Han Sülâlesi'nin Doğu Türkistan bölge komutanına teslim olmuştur. Ve Doğu Türkistan'daki Ch'e-shih memleketinin (Turfan bölgesinde) batısındaki Wu-t'an-tzu-li memleketine yerleştirmiştir.⁸⁹ Wu-t'an-tzu-li memleketi, Wu-sunların (İli bölgesi) doğusu, Chi'eh-mi memleketinin (Urumçi'nin kuzeybatısı) kuzeyi ve Ch'an-huan memleketinin (Urumçi'nin kuzeydoğusu) batısındadır.⁹⁰ Doğu P'u-lieh Beyi önce Barköl bölgesinde idi, daha sonra Cungar Ovası'nın güneybatısına yerleşmişlerdir.

7. Hunların Ou-chi'en Beyi'nin Bölgesi: Ou-chi'en Beyi'nin bölgesi, Baykal Gölü'nün civarındadır. M.Ö. 100 yılında Han Sülâlesi elçisi Su-wu, Hunlara gitmiş ve Hunlar tarafından esir alınarak Baykal Gölü'ne sürgün

⁸⁶ Pan-ku, *a.g.e.*, s. 3821-3823.

⁸⁷ Pan-ku, *a.g.e.*, s. 3778.

⁸⁸ Pan-ku, *a.g.e.*, s. 3872-3873-3874.

⁸⁹ Pan-ku, *a.g.e.*, s. 3774.

⁹⁰ Pan-ku, *a.g.e.*, s. 3918.

edilmiştir. Hun Hükümdarı Ch'ieh-ti-hou'nun kardeşi olan Ou-chi'en Beyi de adamlarıyla Baykal Gölü'ne gelmiştir. Ou-chi'en Beyi, Su-wu'yu çok sevmiş ve yiyecek ile giyeceklerini vermiştir. Üç sene sonra Ou-chi'en Beyi hastalanmış ve daha sonra ölmüş, halkları ise geri dönmüştür.⁹¹ Buna göre, Ou-chi'en Beyi, Baykal Gölü civarına tayin edilmiş, öldükten sonra halkları da geri dönmüşlerdir.

⁹¹ Pan-ku, *a.g.e.*, s. 2460.

KAYNAKÇA

- CH'ENG-YÜN-LIN, *Milletler Sözlüğü*, Chung-hua shu-chü, Pekin 1987.
- CH'ING-CHUNG-MIEN, *Sui ve Tang Sülâlesi Tarihi*, Chung-hua shu chü, Pekin 1982.
- CHEN-SHOU, *San-kuo-chi (Üç Sülâlenin Tarihi)*, Chung-hua shu chü, Pekin 1959.
- Ortak Çalışma, *Çin'in Kuzey Milletleri İle Olan İlişkilerinin Tarihi*, Chung-kuo she-hui ke-shüeh yüan, Pekin 1987.
- EKREM, ERKİN, "Türk Yurdu", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 1994.
- _____ , *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Kavimleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, 1995.
- FAN-YE, *Hou Han Shu (İkinci Han Sülâlesi Tarihi)*, Chung-hua shu chü, Pekin 1965.
- HERODATES, *Herodot Tarihi*, Remzi kitapevi, İstanbul, 1973.
- İZGİ, ÖZKAN, *Orta Asya'nın Türkleşmesi*, Tarih Enstitüsü Dergisi, XII, Ankara 1981-82.
- KAFESOĞLU, İBRAHİM, *Türk Millî Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1988.
- LIN-HU-TE-FEN *Chou-shu (Chou Sülâlesi Tarihi)*, Chung-hua shu chü, Pekin 1971.
- LIN KAN, *Göktürk ve Uygur Tarihine Dair Araştırmalardan Seçmeler*, Chung-hua shu chü, Pekin 1987.
- MA-CH'ANG-SHOU, *Kuzey Tiler ve Hunlar*, San-lian shu chü, Shang-hai 1962.
- PAN-KU, *Han-shu (Han Sülâlesi Tarihi)*, Chung-hua shu chü, Pekin 1962.
- SHEN-YÜEH, *Mu-Ti'an-Tzu-chuan (İmparator Munun Tezkiresi)*, Shang Wu yin shua kuan, Shang-hai 1988.
- SSU-MA-CH'İEN, *Shih-chi (Tarihî Hatıralar)*, Chung-hua shu chü, Pekin 1975.
- TO TO, *Liao shih (Liao Sülâlesi Tarihi)*, Chung-hua shu chü, Pekin 1974.
- TIEN-CHİ CHOU, *Chin Sülâlesi'nden Önceki Milletlerin Tarihi*, Jen-min ch'upan she, Ch'eng-tu 1988.
- TING-CHIEN, *Feng-lai-hsüan Coğrafya Hakkındaki Araştırmalar*, Cheng-chung Kitabevi, Tai-pei 1962.
- TOGAN, ZEKİ VELİDİ, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

_____ , *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985.

WANG-KUO-WEI, *Wang-Kuan-Ta'ng'in Araştırmaları*, Chung-hua shu chü, Pekin 1956.

_____ , *Wang-Kuan-Tang'in Araştırmaları*, Wen-hua ch'u-pan kung-sı, Tai-pei 1968.

YÜAN-YÜAN, *On Üç Klasik Kitap*, Chung-hua shu chü, Pekin 1979.